

TOLERANCIA - HRANICE TOLERANCIE

PhDr. Imrich Vašečka, Ph.D.
DRAFT
Září 2015

Zásada tolerancie je dnes pomerne široko uznávaná. Často je garantovaná právne. Napriek tomu tolerancia býva často spochybňovaná, narúšaná a diskutuje sa otázka jej hraníc.

Rozsah tolerancie sa historicky mení. Vo väčšine spoločností sa ako výsledok privilegovaného postavenia jedného morálneho a právneho systému tolerancia ako problém nevyskytovala vôbec, alebo iba v obmedzenej miere. Keď sa tolerancia stala aktuálnym problémom, týkala sa spočiatku vierovyznaní a náboženských praktík. Postupne sa rozšírila na iné oblasti až po oblasť obyčajov.

Súvisí s tým okrem iného otázka hraníc tolerancie, a to v dvoch rovinách. Prvá je o rozdielnom prístupe k hraniciam tolerancie v prípade, keď niečo robíme zle a v prípade keď páchame zlo. A druhá je o hraniciach tolerancie v otvorenej, liberálnej spoločnosti - nakoľko tolerovať netolerantných? Pre obidve roviny sú aktuálne otázky: Kedy sa tolerancia mení v ľahostajnosť? Kedy je intolerancia nevyhnutnou podmienkou fungovania spoločnosti?

Robiť niečo zle vs. páchať zlo

V prvom prípade je východiskom to, že zdrojom kritérií pre prijatie tolerantného či intolerantného postoja, alebo ich miery, môžu byť normy alebo predpisy technologického či administratívneho postupu, ktoré sú overené ako úspešné, alebo inštitucionálne stanovené ako správne. Zdrojom môžu byť tiež charakteristiky vytýčeného cieľa, očakávania ktoré má sociálne prostredie vo vzťahu k plneniu určitej sociálnej roli, môžu ním byť tiež normy obyčajové, právne a pod. Ak hodnotíme činnosť podľa kritérií tohto druhu, rozhodujeme sa, či tolerovať alebo netolerovať a do akej miery. Do akej miery tolerovať či netolerovať, že niekto robí niečo ZLE, že niečo bolo možné či potrebné urobiť LEPŠIE. Technologický postup, predpis, zákon, hlavný inžinier, kontrolór alebo sudca rozhodujú o tom, či naša intolerancia má byť absolútna alebo mieru tolerancie možno vyjednať, vydiskutovať.

Každý z nás sa v živote stretáva so situáciami, ktoré vyžadujú vysokú mieru intolerancie, čiže nulovú chybovosť, nulovú toleranciu. O tolerancii sa v týchto situáciách nedá hovoriť, nepripadá do úvahy. Napríklad pri výrobe súčiastok do kozmických lodí musí

byť nulová chybovosť, v medicíne pri operácii alebo pri podávaní niektorých liekov nesmie byť žiaden chybný úkon, o akomkoľvek tolerovaní lúpežných vrážd tiež nie je možné hovoriť a pod. Ide o situácie, kedy netolerujeme nič, čo je iné ako požadovaný stav. Častejšie sa ale stretávame so situáciami, kedy požiadavka nulovej tolerancie nemá zmysel a miera našej tolerancie či intolerancie je otázkou dohody, zvyklostí, momentálnej situácie a pod.

V druhom prípade naše správanie či činnosť hodnotíme niekedy aj podľa zásady, že tolerancia sa končí tam, kde sa začína ZLO. Tam ale nie je žiaden priestor na vyjednávanie, zlo nie je možné tolerovať tak, ako to, že niekto niečo robí ZLE. Zdrojom kritérií nášho postoja tolerancie či intolerancie sú v takom prípade normy morálne a nie normy odvodené od požiadaviek hodnotovo neutrálneho technologického postupu. Tu neide o to, či danú činnosť bolo možné robiť lepšie, tu ide o to, že nemala byť vykonaná vôbec, alebo že musí byť vykonaná, aby sa zabránilo vzniku zla.

Chápeme ale všetci zlo rovnako? To čo je pre niekoho zlo, pre iného nemusí byť. Má zlo absolútnu povahu, pretože pre človeka je jeho charakteristika raz navždy určená, pretože je súčasťou sveta od jeho počiatku, je dielom večného démona? Sme odsúdení na zápas so zlom v nás a tým na absolútnu intoleranciu so všetkými dôsledkami takého postoja? Alebo zlo je relatívne, je vlastne sociálnou konštrukciou? Odpovedať na tieto večné otázky nie je jednoduché, ale odpovedi nie je možné sa vyhnúť - svojou každodennou činnosťou niektorú z nich volíme, uvedomele alebo neuvedomele a podľa nej orientujeme svoju činnosť a hodnotíme činnosť iných.

Tolerancia v otvorenej a v uzavretej spoločnosti

Podľa K. R. Poppera (1994) sa otvorená spoločnosť vyznačuje kriticismom, antidogmatizmom, pripravenosťou otvorene diskutovať. Jedinou rešpektovanou autoritou je rozum. Vyznačuje sa tiež rezignáciou z iracionálnych tabu, vierou vo všeobecné bratstvo (a nie v kmeňovú, plemennú výlučnosť) a tým, že sa buduje na individuálnom základe.

V súvislosti s tým populistickí politici tvrdia, že ak budujeme takúto otvorenú spoločnosť, potom v perspektíve ohrozujeme našu národnú identitu. Takto položená otázka je zjednodušujúca. V skutočnosti ide o ďaleko zložitejší problém. Ide o konflikt medzi konceptom všeľudskej, racionálne usporiadanej spoločnosti (kde nie je miesto na také „atavizmy“ ako sú emócie spojené s rôznymi kolektivitami, ako napríklad s etnicitou a etnokultúrnou skupinou) a konceptom spoločnosti založenej na kolektívnych iracionálnych

prvkoch - etnických, náboženských a pod. Zároveň ide aj o dilemu otvorenej spoločnosti, podľa ktorej, ak sa budeme usilovať o otvorenú spoločnosť, v konečnom dôsledku ohrozíme slobodu členov tejto spoločnosti. Inými slovami ide o to, že ak dosiahneme maximálnu mieru tolerancie, stratíme slobodu a tým aj toleranciu. Nižšie uvedený stručný obsah článku poľského filozofa Leszka Kołakowského (Kołakowski, 1998a) ilustruje obtiažnosť riešenia tejto dilemy.

Kołakowski hovorí najprv o pochybnostiach. Uvádza, že podľa Poppera sú hodnoty okolo ktorých je vybudovaná otvorená spoločnosť - tolerancia, sloboda ducha, racionalita a nezávislosť na tradíciách - v harmónii. Kołakowski však tvrdí, že o harmónii sa nedá hovoriť, pretože žiadna z týchto hodnôt sa nedá uskutočniť bez ujmy na inej hodnote. Dokazuje to vývoj v krajinách, ktoré sa ešte koncom 19. storočia snažili o uplatnenie liberálnych zásad. Tvrdí, že tieto hodnoty sú v konflikte, pretože ak ich chceme uskutočniť spoločne, tak je nutné, aby sa vzájomne obmedzovali, pretože konsekventné trvanie na niektorej z nich ohrozuje ostatné. Úplné uplatnenie liberálnych zásad znamená uvoľniť v spoločnosti jej samoničiace sily. Napríklad, bez dôvery v tradíciu nemôže žiadna spoločnosť existovať. Dôvera v tradíciu však znamená, že v bežných každodenných záležitostiach je možná tolerancia, ale vo veciach, ktoré sú pre spoločnosť „sväté“, tolerancia už možná nie je. Úplné uplatnenie liberálnych zásad by tiež znamenalo, že hlavnou prekážkou pre toleranciu je náboženstvo a vôbec najdôležitejšie regulačné okruhy nášho správania sa a konania.

Sloboda je podľa Kołakowského ohrozená v otvorenej spoločnosti hlavne pre nedokonalosť zásad liberalizmu. Dodajme tiež, že aj preto, že trh je v stave regulovať iba tie hodnoty, ktoré vstupujú do systému dopyt - ponuka. Akýkoľvek zásah do trhu, inými slovami preberanie rozhodovania v ekonomických otázkach štátom, znamená obmedzovanie slobody.

Liberalizmus vychádza okrem iného z predpokladu, že do vzájomných vzťahov vstupujú slobodní ľudia, napríklad do pracovných vzťahov. Vieme ale, že tak to nie je, že jedna zo strán, vlastník, je silnejšia. Štát preto musí majiteľa pracovnej sily podporiť, to znamená právnym násilím obmedziť moc súkromnú či korporatívnu. Robotník nemá možnosť slobodnej voľby, tú mu musí zabezpečiť štát a iba tak môže dôjsť k tomu, čo nazývame slobodnou dohodou. Priemyselná legislatíva preto reguluje pracovný čas, prácu detí, výšku zárobku atď. Vlastníka zbavuje v niektorých oblastiach možnosti slobodného rozhodovania a obmedzuje tak jeho slobodné pôsobenie na trhu.

Kołakowski hovorí, že s týmito opatreniami sa dá súhlasiť, ale treba tiež domyslieť až dokonca zásadu, ktorá sa za nimi ukrýva, a to zásadu pomáhať slabšiemu proti silnejšiemu.

Jej konzekventné uplatňovanie vedie podľa neho k úplnej likvidácii konkurencie, a teda k likvidácii trhu. Úplná likvidácia trhu však znamená zavedenie totalitnej spoločnosti, čo znamená, že jedni ľudia sú vybavení totálnou mocou a iní sú totálne slabí, zbavení akejkolvek moci. Takéto uvažovanie nie je podľa Koľakowského žiaden modelový výmysel zbavený reálneho podkladu. Všetky totalitné zriadenia začínali podľa neho hlásaním ideí bezpečnosti a istoty pre všetkých a potrebou brániť slabších právnymi prostriedkami pred tzv. nadmernou konkurenciou.

Podobne ako je to s ideou ekonomickej slobody, je to aj s ideou slobody duchovnej. Neide iba o inštitúcie, ktoré zabezpečujú slobodu politickej činnosti, slobodu slova a tlače. Ide aj o slobodu v spoločenských vzťahoch. Ak v nich vládne sloboda, mala by v nich vládnuť atmosféra nezávislosti na tradícii a tabu. Všetky spoločensky dôležité rozhodnutia by sa mali prijímať ako výsledok racionálnej diskusie, pretože v liberalizme nie je vyššia autorita ako je autorita ničím neobmedzeného rozumu. Spoločnosť slobodná od tabu a tradícií, ktorá nemá historicky posvätené morálne zásady, by musela byť spoločnosťou ľudí dospelých vekom aj duchom. Tak to ale nie je, a preto v spoločnosti existujú minimálne dve inštitúcie založené na autorite: rodina a škola. Vyplýva z toho, že tak morálna ako aj intelektuálna výchova sa musia opierať na autorite. Opieranie sa o autoritu však znamená narušenie zásady slobody ducha.

Útoky na túto autoritu v mene slobody vedú v konečnom dôsledku k totalitnej vláde štátu, lebo niekto musí nakoniec ustanoviť pravidlá hry. Pravidlá hry je potrebné ustanoviť preto, pretože spoliehanie sa na ľudskú prirodzenosť nás môže zaviesť k hobbesovskej vojne všetkých proti všetkým. Vyplýva z toho, že niekde je hranica, za ktorou už nie je možné útočiť v mene slobody na inštitúcie školy a rodiny založené na rešpektovaní autority tradícií a viery.

Hlavný problém otvorenej spoločnosti je podľa Koľakowského v tom, ako brániť jej pluralistické základy proti nepriateľom pluralizmu a nepoužívať pritom prostriedky, ktoré ničia pluralizmus. Ústavný poriadok, ktorý zabezpečuje občianske práva a politické slobody je sám proti týmto zásadám, keď zbaví ochrany zákona totalitné hnutia a strany. Pôsobí však proti sebe, keď im zabezpečuje právnu ochranu. Dá sa to povedať aj tak, že tolerancia ako aj netolerancia k nepriateľom tolerancie nie je v súlade so zásadami pluralizmu. Nemožno totiž vopred vedieť, do akej miery možno v daných podmienkach uplatňovať toleranciu a nespôsobiť už zrušenie sa demokracie.

Toľkoto pochybnosti L. Koľakowského. Uzatvára ich konštatovaním, že je ťažké brániť demokraciu demokratickými prostriedkami, je to ale podľa neho možné, ak máme vôľu brániť ju. Tolerancia totiž podľa neho neznamená ľahostajnosť, pluralizmus spočíva na uznaní

určitých hodnôt. A tolerancia a pluralizmus sú nerozlučnou dvojicou. Tvrdí, že tí, ktorí sú zástancovia demokracie, pluralizmu a v tomto zmysle otvorenej spoločnosti, by mali tieto hodnoty brániť a ústavný poriadok by nemal byť rovnako ľahostajný voči svojim obrancom aj nepriateľom. Inými slovami, bezbrehá tolerancia ohrozuje našu slobodu.

Túto myšlienku rozvíja L. Kołakowski tiež v eseji O tolerancii (Kołakowski, 1998b).

Literatúra

Kołakowski, L., 1998a. Samozatrucie społeczeństwa otwartego. In: *Gazeta Wyborcza*, č. ??

Kołakowski, L., 1998b. O tolerancii. Pp. 26-30. in: *Malé prednášky o veľkých problémoch*. Bratislava: Kalligram.

Popper, K.R., 1994. Otevřená společnost a její nepřátelé. Praha: ISE, edice OIKÚMENÉ.